

UOT 33.330

Ümid Soltanlı

*Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, magistrant
u.soltanli@inbox.ru*

Elmi rəhbər: Lalə Mahmudova

*Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, dosent
mahmudovalala2021@mail.ru*

AZƏRBAYCANDA İQTİSADI İNKİŞAFIN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİNİN SİSTEMLƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalənin məqsədi Azərbaycanda iqtisadi inkişafın nəzəri və metodoloji aspektlərini sistemləşdirmək, resurs əsaslı iqtisadi inkişafın üstünlükləri və çatışmazlıqlarını araşdırmaq və iqtisadi şaxələndirmə imkanlarını qiymətləndirməkdir. Bundan əlavə, dövlətin iqtisadiyyatdakı rolu və gələcək inkişaf üçün potensial strateji yanaşmalar təhlil edilir. Azərbaycanda iqtisadi inkişafın əsas aparıcı qüvvəsi neft-qaz sektoru olsa da, ölkənin uzunmüddətli dayanıqlı inkişafı üçün iqtisadiyyatın nəzəri və metodoloji aspektlərinin sistemləşdirilməsi vacibdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafını qiymətləndirmək üçün aşağıdakı metodlardan istifadə olunur:

1. Makroiqtisadi göstəricilər – ÜDM, inflyasiya, valyuta məzənnəsi və məşğulluq səviyyəsi.
2. İnfrastruktur və investisiya göstəriciləri – Dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən layihələr və xarici investisiyaların həcmi.
3. İqtisadi şaxələndirmə indeksi – Qeyri-neft sektorlarının iqtisadiyyatda payının ölçülməsi.
4. Dayanıqlı inkişaf indikatorları – Ekoloji davamlılıq və sosial rifah göstəriciləri.

Metodologiya–məqalədə resurslara əsaslanan iqtisadi inkişaf modeli, Hollandiya xəstəliyi və resurs lənəti nəzəriyyəsi, dövlət tərəfindən idarə olunan inkişaf modeli və iqtisadi şaxələndirmə yanaşmaları təhlil olunur. Resurs əsaslı iqtisadi modelin Azərbaycan üçün əhəmiyyəti, neft sektorunun tarixi inkişafı və onun iqtisadi artıma təsiri geniş araşdırılır. Bununla yanaşı, neftdən asılılığın yaratdığı struktur problemlər, xüsusilə də Hollandiya xəstəliyi və 2015-ci il maliyyə böhranı nəticəsində ortaya çıxan risklər vurğulanır. Neft gəlirlərinin dövlət idarəçiliyi vasitəsilə strateji sektorlara yönləndirilməsi və bu çərçivədə Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun (ARDNF) rolu izah edilir. Məqalədə həmçinin qeyri-neft sektorlarının inkişafı üçün həyata keçirilən siyasətlər – kənd təsərrüfatı, turizm, texnologiya və nəqliyyat sektorlarında dövlət təşəbbüsləri təhlil edilir. Azərbaycanın iqtisadi sabitliyini qorumaq və uzunmüddətli inkişafı təmin etmək üçün atdığı addımlar, eləcə də gələcək çağırışlar və perspektivlər dəyərləndirilir.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Azərbaycanın iqtisadi inkişafı uzunmüddətli sabitlik və dayanıqlılıq üçün iqtisadi şaxələndirməni gücləndirməlidir. Neft gəlirlərindən asılılığın azaldılması məqsədilə qeyri-neft sektorlarına – kənd təsərrüfatı, turizm, texnologiya və nəqliyyata daha çox investisiya yatırılmalıdır. Hollandiya xəstəliyi və resurs lənəti risklərini azaltmaq üçün dövlət idarəetmə modelləri təkmilləşdirilməli, biznes mühiti yaxşılaşdırılmalı və institusional islahatlar həyata keçirilməlidir. Azərbaycan iqtisadiyyatının uzunmüddətli inkişafını təmin etmək üçün Norveç və digər uğurlu resurs ölkələrinin təcrübəsindən faydalanmaq və daha innovativ siyasətlər tətbiq etmək vacibdir.

Açar sözlər: *Azərbaycan iqtisadiyyatı, neft-qaz sektoru, iqtisadi şaxələndirmə*

Giriş

Azərbaycan iqtisadiyyatı uzun müddət neft-qaz sektoruna əsaslanıb və bu sektor ölkənin iqtisadi inkişafının əsas aparıcı qüvvəsi olub. Lakin uzunmüddətli dayanıqlı inkişaf üçün iqtisadiyyatın nəzəri və metodoloji aspektlərinin sistemləşdirilməsi vacibdir. Bu məqalə, resurs əsaslı iqtisadi model, iqtisadi şaxələndirmə və dövlətin idarə etdiyi inkişaf modeli kimi yanaşmaları təhlil edərək, Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməyi hədəfləyir.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafına ölkənin inkişafının əsas aparıcı qüvvəsi olan neft-qaz sektoru dərinlən təsir edir. Bu inkişafı başa düşmək üçün tarixi, iqtisadi və siyasətə əsaslanan perspektivləri nəzərə almaqla onun nəzəri və metodoloji aspektlərini sistemləşdirmək vacibdir.

Tədqiqat Metodları

Bu tədqiqatda aşağıdakı metodlar istifadə edilmişdir:

- Kvantitativ analiz – Azərbaycan iqtisadiyyatına dair statistik göstəricilərin təhlili.
- Müqayisəli təhlil – Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modeli digər resursla zəngin ölkələrin (Norveç, Səudiyyə Ərəbistanı və s.) təcrübəsi ilə müqayisə edilir.
- Siyasət təhlili – Dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətlər və onların effektivliyi qiymətləndirilir.

Cədvəl 1. Azərbaycanın İqtisadi İnkişafının Nəzəri və Metodoloji Aspektlərinin Sistemləşdirilməsi

Kateqoriya	Əsas Aspektlər	Təsvir
Nəzəri Aspektlər	Resurslara əsaslanan iqtisadi inkişaf	İqtisadi artım neft və qaz hasilatı, kapital yığımları və infrastruktur inkişafı ilə təmin edilir.
	Hollandiya xəstəliyi və resurs lənəti nəzəriyyəsi	Neftdən asılılıq milli valyutanın bahalaşmasına səbəb ola bilər və qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətini azaldır. Həmçinin iqtisadi sabitliyə təhlükə yarada bilər.
	Dövlət tərəfindən idarə olunan inkişaf modeli	Dövlət SOFAZ kimi qurumlar vasitəsilə neft gəlirlərini idarə edir və uzunmüddətli iqtisadi planlaşdırmanı təmin edir.
Metodoloji Aspektlər	İqtisadi şaxələndirmə nəzəriyyəsi	Neftdən asılılığı azaltmaq üçün qeyri-neft sektorlarının, məsələn, kənd təsərrüfatı, turizm və IT sahələrinin inkişafına diqqət yetirilir.
	Makroiqtisadi göstəricilər və inkişaf metrikaları	ÜDM, inflyasiya, valyuta məzənnəsi, məşğulluq səviyyəsi və birbaşa xarici investisiyalar iqtisadi performansın əsas göstəriciləridir.
	Kvantitativ və keyfiyyət metodları	Statistik təhlil, hadisə araşdırmaları və Norveç, Səudiyyə Ərəbistanı kimi neftdən asılı ölkələrlə müqayisəli tədqiqatlar aparılır.
	Siyasət təhlili və idarəetmə modelləri	"Azərbaycan: 2030" kimi milli strategiyaların, qanunvericilik bazasının və SOFAZ-ın iqtisadiyyata təsirinin qiymətləndirilməsi.
	Dayanıqlı inkişaf və ekoloji amillər	Neft hasilatının ətraf mühitə təsiri, yaşıl enerjiyə keçid və neft şirkətlərinin korporativ sosial məsuliyyət proqramları.

Mənbə: [5; 10] əsasında müəllif hazırlamışdır

Azərbaycanda iqtisadi inkişafın nəzəri aspektləri

1. Resurslara əsaslanan iqtisadi inkişaf

Resurs əsaslı iqtisadi inkişaf, ölkənin təbii ehtiyatlarının (məsələn, neft, qaz, minerallar və digər xammalların) iqtisadi artımın əsas sürücüsü kimi xidmət etdiyi modelə istinad edir. Bu model neft və qazın tarixən milli iqtisadiyyatın, sənaye strukturunun və hökumət siyasətinin formalaşmasında mərkəzi rol oynadığı Azərbaycan üçün xüsusilə aktualdır. Resurslara əsaslanan iqtisadi inkişaf konsepsiyası zəngin təbii sərvətlərə malik olan dövlətlərin sərvət yaradılması, infrastrukturun inkişafı və ümumi iqtisadi tərəqqi üçün onlardan necə istifadə etdiyini araşdıran iqtisadi nəzəriyyələrə əsaslanır. Bununla belə, bu model həm də resursların ixracına həddən artıq asılılıq, qiymət dəyişkənliyinə qarşı həssaslıq və potensial iqtisadi balanssızlıqlar da daxil olmaqla problemlər təqdim edir. Azərbaycan neft hasilatının qədim dövrlərə gedib çıxan qədim tarixinə malikdir. 19-cu əsrin sonu və 20-ci əsrin əvvəllərində Bakı dünyanın aparıcı neft hasil edən regionlarından birinə çevrildi, xarici investisiyaları cəlb etdi və Azərbaycanı qlobal enerji bazarında əsas oyunçuya çevirdi [5].

Sovetdən əvvəlki dövr (19-20-ci əsrin əvvəlləri)

- İlk sənaye neft quyusu 1846-cı ildə Bakıda qazılıb.
- 1900-cü illərin əvvəllərində dünya neft hasilatının təxminən 50%-i Azərbaycanın payına düşürdü.
- Xarici investorlar, o cümlədən Nobel qardaşları və Rotşildlər sənayedə böyük rol oynadılar.

Sovet dövrü (1920-1991)

- Azərbaycanın neft sənayesi Sovet hakimiyyəti altında milliləşdirildi.
- Bakı xüsusilə İkinci Dünya Müharibəsi illərində SSRİ üçün strateji neft təchizatı mərkəzinə çevrildi.
- Ağır sənayeləşmə təşviq edildi, lakin yerli iqtisadiyyatın diversifikasiyası məhdud olaraq qaldı.

Müstəqillikdən sonrakı dövr (1991-indiki)

- Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqillik qazandıqdan sonra bazar iqtisadiyyatına keçdi.
- “Əsrin müqaviləsi” (1994) neft sektorunu canlandıraraq iri beynəlxalq neft şirkətlərini cəlb etdi.
- Artan neft ixracı və xarici investisiyalar hesabına ÜDM-in sürətli artımı izlədi [6].

Azərbaycanda resurs əsaslı iqtisadi inkişafın əsas xarakteristikası

Neft sektoru Azərbaycanın ÜDM-nin, dövlət gəlirlərinin və ixrac gəlirlərinin mühüm hissəsini təşkil edir. Azərbaycan xam neft və təbii qazın əsas ixracatçısıdır, Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) və Cənub Qaz Dəhlizi kimi boru kəmərləri vasitəsilə Avropa və regional bazarları təmin edir. Azərbaycanın dövlət büdcəsinin böyük bir hissəsi neft və qaz gəlirləri hesabına maliyyələşdirilir. Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun (ARDNF) yaradılması resurs sərvətlərinin idarə olunmasına və uzunmüddətli iqtisadi sabitliyin təmin olunmasına kömək edir. Neft gəlirləri irimiqyaslı infrastruktur layihələrinə, o cümlədən magistral yollara, hava limanlarına və şəhərlərin modernləşdirilməsinə yatırılıb. Sənaye zonalarının və texnoloji parkların inkişafı qismən neftlə bağlı gəlirlər hesabına maliyyələşdirilib. Azərbaycan BP, SOCAR və TotalEnergies kimi böyük qlobal enerji şirkətlərini cəlb edib. Birgə müəssisələr və hasilatın pay bölgüsü müqavilələri sənayedə biliklərin ötürülməsini və texnoloji irəliləyişləri asanlaşdırıb [7].

2. Hollandiya Xəstəlikləri və Resursların Lənət Nəzəriyyəsi

Azərbaycan təbii sərvətlərlə zəngin ölkə kimi Hollandiya xəstəliyi və Resursların lənəti nəzəriyyəsi ilə bağlı iqtisadi problemlərlə üzləşib. Neft və qaz əhəmiyyətli iqtisadi artıma səbəb olsa da, onların üstünlük təşkil etməsi həm də strateji siyasət müdaxilələrini tələb edən struktur disbalansı yaratmışdır. Bu iqtisadi hadisələri başa düşmək Azərbaycanın keçmiş təcrübəsini, cari çağırışlarını və potensial gələcək həll yollarını təhlil etməyə kömək edir [4].

Holland xəstəliyi təbii sərvət gəlirlərində (adətən neft və ya qazdan) qəfil artımın aşağıdakılara səbəb olduğu iqtisadi hadisədir:

- Böyük valyuta daxilolmaları səbəbindən milli valyutanın güclü bahalaşması.
- Qeyri-resurs sektorlarının, xüsusən də istehsal və kənd təsərrüfatının rəqabət qabiliyyətinin azalması.
- Resurs sektorundan asılılığın artması, iqtisadiyyatı qiymət dəyişkənliyinə qarşı həssas edir.

Termin Hollandiyadan 1960-cı illərdə, Şimal dənizində təbii qazın kəşfi Hollandiya valyutasının kəskin bahalaşmasına səbəb olan və Hollandiyanın istehsal sənayesinin ixracına mənfi təsir göstərdiyi zaman yaranıb.

Azərbaycanda Hollandiya xəstəliyi

Azərbaycan neft-qaz sektorunun sürətlə genişlənməsindən sonra, xüsusən də “Əsrin Müqaviləsi”nin (1994) imzalanmasından və 2000-ci illərdə irimiqyaslı enerji ixracına başlandıqdan sonra Hollandiya xəstəliyinin əlamətlərini hiss etdi [1].

1. İqtisadiyyata təsirlər

Valyutanın bahalaşması: Neft dollarlarının axını Azərbaycan manatının (AZN) bahalaşmasına səbəb olub, qeyri-neft ixracını bahalaşdırıb və beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini aşağı salıb.

Qeyri-neft sektorlarının tənəzzülü: Kənd təsərrüfatı və emal sənayesi zərər çəkdi, çünki artan istehsal xərcləri və işçi qüvvəsinin neft sektoruna keçməsi səbəbindən rəqabət qabiliyyəti azaldı.

Neft gəlirlərinə həddən artıq asılılıq: Neft və qaz Azərbaycanın ixracının 90%-dən çoxunu və hasilatın pik nöqtəsində dövlət gəlirlərinin təxminən 50%-ni təşkil edirdi [9].

2. 2015-2016 Valyuta Böhranı

Hollandiya xəstəliyinin əsas əlaməti 2015-ci ildə global neft qiymətlərinin aşağı düşməsi ilə ortaya çıxdı. Bu səbəb oldu:

- Azərbaycanın neft gəlirlərində kəskin azalma.
- Manatın devalvasiyası, iki böyük devalvasiyada dəyərinin 50%-ə yaxınını itirməsi.
- İqtisadi yavaşlama, artan inflyasiya və işsizliyin artması.

Böhran həddindən artıq neft asılılığının risklərini nümayiş etdirdi və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin zəruriliyini vurğuladı [10].

Resursların lənətlənməsi nəzəriyyəsi: Tərif və mexanizm

Resursların lənəti nəzəriyyəsi (və ya Bolluğun Paradoksu) təbii ehtiyatlarla zəngin olan ölkələrin resurs baxımından yoxsul ölkələrlə müqayisədə tez-tez daha yavaş iqtisadi artım, zəif demokratik institutlar və idarəetmə problemləri ilə üzləşdiyini göstərir. Əsas səbəblərə aşağıdakılar daxildir:

İqtisadi dəyişkənlik: Resurslarla zəngin iqtisadiyyatlar əmtəə qiymətlərinin dəyişməsi səbəbindən gəlirlərin dəyişməsindən əziyyət çəkirlər [10].

Zəif İnstitutlar və Korrupsiya: Böyük resurs gəlirləri tez-tez yanlış idarəçiliyə, icarəçi davranışa və dövlət xərclərində şəffaflığın olmamasına səbəb olur.

İnsan Kapitalının İnkişafına Etinasızlıq: Neft sərvətinə böyük etibar etmək təhsilə, innovasiyaya və qeyri-resurs sənayelərinə sərmayə yatırmaq üçün stimulları azaldır. Venesuela, Nigeriya və Rusiya da daxil olmaqla bir çox neftlə zəngin dövlətlər resurs lənətinin mənfi təsirləri ilə mübarizə aparır. Azərbaycan resurs lənəti ilə bağlı bir sıra problemlərlə üzləşib, baxmayaraq ki, Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (ARDNF) kimi hökumət siyasəti bəzi riskləri azaltmağa kömək edib [2].

Neft və qaz tarixən Azərbaycanın ÜDM-nin, dövlət büdcəsinin və ixracının böyük hissəsini təşkil edib. Neft qiymətlərinin düşməsi 2015-ci ildəki iqtisadi tənəzzüldə göründüyü kimi, neft qiymətlərinin dəyişməsi fiskal sabitliyə birbaşa təsir göstərir. Azərbaycan neft sərvətlərinin səmərəli idarə olunmasını təmin etmək üçün səylər göstərib, lakin şəffaflıq məsələləri və iqtisadiyyat üzərində mərkəzləşdirilmiş dövlət nəzarəti narahatlıqları artırıb. Mədən Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsü (MSŞT) 2017-ci ildə Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin iştirakı ilə bağlı məhdudiyyətlərə görə fəaliyyətini dayandırır. Kənd təsərrüfatı, turizm və texnologiya sektorlarının inkişafı səylərinə baxmayaraq, qeyri-neft sənayesi ÜDM-in 40%-dən azını təşkil edir. Bir çox iri infrastruktur layihələri neftdən maliyyələşən dövlət xərclərinə əsaslanır və bu, neft qiymətləri düşən zaman onları büdcənin kəsilməsinə qarşı həssas edir [3].

Azərbaycan neftdən asılılığını azaltmaq və Hollandiya xəstəliyinin və Resurs lənətinin mənfi təsirlərinə qarşı çıxmaq üçün bir sıra siyasət həyata keçirmişdir. 1999-cu ildə yaradılmış ARDNF neft gəlirlərinə qənaət edir və onları uzunmüddətli inkişaf layihələrinə yatırır. Vəsaitlər infrastruktur, təhsil və strateji ehtiyatlar üçün istifadə olunur və qısamüddətli neft ixracından asılılığı azaldır. Bu strategiya Norveçin neftdən asılı iqtisadiyyatını uğurla sabitləşdirən Norveçin Suveren Sərvət Fonduna bənzəyir. Azərbaycan Mərkəzi Bankı manatın məzənnəsinin dəyişməsinə idarə etmək və həddindən artıq bahalaşmanın qarşısını almaq üçün valyuta bazarlarına müdaxilə edir. 2015-2016-cı illər böhranından sonra Azərbaycan xarici şokları udmaq üçün daha çevik məzənnə siyasəti həyata keçirdi. Hökumət qeyri-neft sektorlarının inkişafı üçün bir sıra proqramlar həyata keçirmişdir, o cümlədən:

Kənd təsərrüfatı: suvarma, modernləşdirmə və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün subsidiyalara investisiyalar.

Turizm: Xəzər dənizi sahilinin inkişafı, tarixi yerlər və ziyarətçiləri cəlb etmək üçün vizasız səyahət siyasəti.

Nəqliyyat və Logistika: Azərbaycanı regional ticarət mərkəzi kimi yerləşdirmək üçün Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu və Ələt Azad İqtisadi Zonası kimi layihələr.

Texnologiya və İnnovasiya: Təbii resurslardan asılılığı azaltmaq üçün rəqəmsal transformasiya layihələri və İKT-yə investisiya [4].

3. Dövlət tərəfindən idarə olunan İnkişaf Modeli

Dövlətin rəhbərlik etdiyi inkişaf modeli, hökumətin siyasətin müəyyən edilməsi, investisiya qoyuluşu və əsas sənayelərə nəzarət vasitəsilə milli inkişafın istiqamətləndirilməsində dominant rol oynadığı iqtisadi strategiyadır. Dövlət təkcə azad bazar mexanizmlərinə güvənmək əvəzinə, iqtisadi planlaşdırmaya, infrastrukturun inkişafına və sənayeləşməyə fəal şəkildə müdaxilə edir. Azərbaycan öz neft və qaz sərvətlərindən iqtisadi artım, modernləşmə və şaxələndirmə üçün istifadə etmək üçün dövlət tərəfindən idarə olunan inkişaf modelini qəbul etmişdir. Hökumət enerji, infrastruktur, bankçılıq və nəqliyyat da daxil olmaqla əsas sektorlara nəzarət edir və neft sənayesindən əldə edilən gəlirləri milli inkişaf layihələrini maliyyələşdirmək üçün istifadə edir. Bu model Norveç, Cənubi Koreya və Səudiyyə Ərəbistanı kimi resursla zəngin bir neçə ölkədə uğurla tətbiq edilib və burada hökumət uzunmüddətli iqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün əsas sektorlara strateji sərmayə qoyur [5].

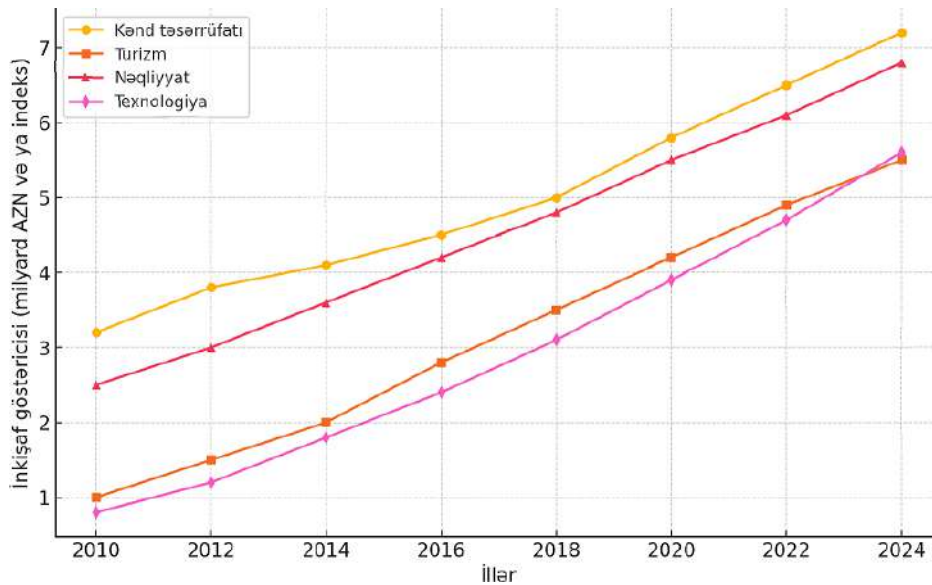
Azərbaycan hökuməti SOCAR (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti) kimi dövlət müəssisələri (DMM) vasitəsilə neft və qaz sektorunda üstünlük təşkil edir. Hökumət telekommunikasiya, nəqliyyat və enerji infrastrukturunu kimi strateji sənayelərə birbaşa nəzarət edir. Hökumət neft gəlirlərini magistral yollar, hava limanları və şəhərlərin modernləşdirilməsi kimi böyük infrastruktur layihələrinə yenidən investisiya edir. Nəqliyyat, enerji və sənaye zonalarına irimiqyaslı investisiyalar qeyri-neft iqtisadi artımı dəstəkləmək məqsədi daşıyır. Buna misal olaraq Bakı-Tbilisi-Qars Dəmir Yolu, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı və Ələt Azad İqtisadi Zonasını göstərmək olar. 1999-cu ildə yaradılmış Azərbaycan Dövlət Neft Fondu (ARDNF) neft gəlirlərini idarə edir və strateji inkişaf layihələrini maliyyələşdirir. ARDNF investisiyalarına uzunmüddətli maliyyə təhlükəsizliyini təmin edən təhsil, infrastruktur və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi təşəbbüsləri daxildir. Norveçin Suveren Sərvət Fondu kimi, ARDNF-in də məqsədi neftin qiymətinin dəyişməsi nəticəsində yaranan iqtisadi qeyri-sabitliyin qarşısını almaqdır[7].

Hökumət xərclərinin əhəmiyyətli bir hissəsi neft ixracından asılıdır və bu, iqtisadiyyatı qiymət dəyişkənliyinə qarşı həssas edir. 2015-ci il neft böhranı resurs gəlirlərindən çox asılı olan dövlətin rəhbərlik etdiyi modelin risklərini vurğuladı. Əsas sektorlarda dövlətin üstünlüyü rəqabəti və yeniliyi məhdudlaşdırır. Kiçik və orta sahibkarlıq (KOB) bürokratik maneələr və maliyyələşdirməyə məhdud çıxışı səbəbindən çətinliklərlə üzləşir. Uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlıq üçün daha dinamik özəl sektorun təşviqi zəruridir. Hökumətin rəhbərlik etdiyi investisiyalar bəzən kifayət qədər iqtisadi gəlir gətirməyən irimiqyaslı, lakin səmərəsiz layihələrlə nəticələnir[6].

4. İqtisadi Diversifikasiya Nəzəriyyəsi

İqtisadi diversifikasiya bir ölkənin bir və ya bir neçə dominant sektordan kənarda öz iqtisadi bazasını genişləndirdiyi prosesə aiddir. Nəzəri olaraq, şaxələndirilmiş iqtisadiyyat əsasən neft və ya qaz kimi tək bir əmtəə və ya sənayeyə güvənməkdənsə, kənd təsərrüfatı, sənaye, xidmətlər və texnologiya kimi geniş sektorlardan gəlir əldə edən iqtisadiyyatdır. Diversifikasiya xarici şoklara qarşı həssaslığı azalda, yeni gəlir mənbələri yarada və uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlığı təşviq edə bilər [1].

Tarixən neft və qaz ixracından asılı olan Azərbaycan kimi ölkələr üçün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi dayanıqlı inkişafın və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi üçün mühüm strategiya kimi qiymətləndirilir. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi konsepsiyası iqtisadi ədəbiyyatda, xüsusən də təbii sərvətlərdən həddən artıq asılılıqdan irəli gələn çətinliklərlə üzləşən resurslarla zəngin ölkələr kontekstində geniş müzakirə edilmişdir. Bu problemlərə əmtəə qiymətlərinin dəyişməsinə məruz qalma, ətraf mühitin deqradasiyası və iqtisadi dəyişkənlik riski daxildir-adətən resurs lənəti və ya Hollandiya xəstəliyi ilə əlaqələndirilir. Azərbaycan iqtisadiyyatında uzun müddətdir ki, neft-qaz sektoru üstünlük təşkil edir. Ölkənin nəhəng karbohidrogen ehtiyatları onun iqtisadi artımının əsas hərəkətverici qüvvəsi olub və xüsusilə 1994-cü ildə “Əsrin Müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra xarici investisiyaları cəlb edib. Neft sektoru dövlətə əhəmiyyətli gəlirlər, məşğulluq və ixrac təmin edib, lakin bu, həm də iqtisadiyyatı global qiymət dəyişkənliyinə yüksək dərəcədə həssas edib. Neftin qiyməti 2014-cü ildə və 2020-ci ildə yenidən kəskin şəkildə aşağı düşdükcə, Azərbaycan valyutanın ucuzlaşması, büdcə kəsiri və inflyasiya da daxil olmaqla əhəmiyyətli iqtisadi problemlərlə üzləşdi. Bu hadisələr iqtisadiyyatı xarici şoklardan qorumaq üçün şaxələndirmənin zəruriliyini vurğuladı [8].

Qrafik 1. Azərbaycanın qeyri-neft sektorlarının inkişaf dinamikası (2010-2024-cü illər)

Mənbə: [9] əsasında müəllif hazırlamışdır

Qrafik kənd təsərrüfatı, turizm, nəqliyyat və texnologiya sahələrində müşahidə olunan artımı göstərir. Məlumatlar qeyri-neft sektorlarına yönəldilmiş dövlət siyasətlərinin effektivliyini vurğulayır.

Təhlil

Azərbaycanda resurs əsaslı iqtisadi modelin üstünlükləri və çatışmazlıqları:

- Üstünlüklər:
 - Neft gəlirlərindən dövlət büdcəsinə böyük vəsait daxil olur.
 - İnfrastrukturun inkişafına əhəmiyyətli investisiyalar yönəldilir.
 - Xarici investisiyaları cəlb etmək üçün əlverişli imkanlar yaradılır.
- Çatışmazlıqlar:
 - Qeyri-neft sektorları inkişaf baxımından geri qalır.
 - Neft qiymətlərinin dəyişməsi iqtisadi sabitliyə təsir edir.
 - Hollandiya xəstəliyi və resurs lənəti riski artır.

Nəticə

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı uzunmüddətli sabitlik və dayanıqlılıq üçün iqtisadi şaxələndirməyə əsaslanmalıdır. Neft gəlirlərindən asılılığın azaldılması üçün qeyri-neft sektorlarına, xüsusilə kənd təsərrüfatı, turizm, texnologiya və nəqliyyat sahələrinə daha çox investisiya yönəldilməlidir. Dövlətin iqtisadi idarəetmədəki rolu balanslaşdırılmalı, sahibkarlıq mühiti inkişaf etdirilməli və institusional islahatlar aparılmalıdır. Hollandiya xəstəliyi və resurs lənəti kimi risklərin qarşısını almaq üçün effektiv maliyyə və idarəetmə strategiyaları tətbiq edilməlidir. Azərbaycan iqtisadiyyatının uzunmüddətli və dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün beynəlxalq təcrübədən faydalanaraq daha çevik və innovativ iqtisadi siyasət həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Ağayeva G. Enerji sektorunun global istiləşmə ilə əlaqəsi. Sosial məsuliyyətə və yeni paradigmalara yönəldilmiş təhlil. "Azərbaycan Texniki Universiteti" nəşriyyatı. Bakı, 2024
2. Əhmədov İ. "Azərbaycanın daimi mühərriki-neft!" Xəzər Universiteti nəşriyyatı. Bakı, 2023
3. Ələsgərov B. İ., Y. A. Səmədov. "Əsrin Müqaviləsi" Çərçivəsində Azərbaycan Neft Strategiyasının Uğurları". "Sumqayıt Dövlət Universiteti" nəşriyyatı. Bakı, 2021
4. Həsənov Ə. Azərbaycan-ABŞ anlaşılmaz münasibətlərdən strateji tərəfdaşlığa doğru. Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı. Bakı, 1997
5. Kərimli Ə., Ağayev A. "Azərbaycanda enerji sektorunun inkişafı üçün əsas strateji addımlar və daxili siyasət." "Azərbaycan Texniki Universiteti" nəşriyyatı. Bakı, 2020
6. Rzayeva Ş., Əliyeva L. "Azərbaycan İqtisadiyyatında Alternativ Enerji Mənbələrindən İstifadənin Müasir Vəziyyəti." Turan: Stratejik Arastirmalar Merkezi , 2022
7. Cəbbarova S. Azərbaycanda yaşıl təchizat zəncirinin tətbiqi və onun distribütor şirkətlərdə ekoloji və iqtisadi faydalarının qiymətləndirilməsi. Diss. Azərbaycan Texniki Universiteti. Bakı, 2023
8. George H, W., Bush Presidential Records, National Security Council, 2021

İnternet resursları

9. <https://www.stat.gov.az/>
10. <https://minenergy.gov.az/az/neft/neft-senayesinin-inkisaf-tarixi>

Umud Soltanlı

Scientific supervisor: Lala Mahmudova

SYSTEMATIZATION OF THEORETICAL-METHODOLOGICAL ASPECTS OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

Abstract

The purpose of the article is to systematize the theoretical and methodological aspects of economic development in Azerbaijan, to examine the advantages and disadvantages of resource-based economic development, and to assess the opportunities for economic diversification. In addition, the role of the state in the economy and potential strategic approaches for future development are analyzed. Although the main driving force of economic development in Azerbaijan is the oil and gas sector, systematization of theoretical and methodological aspects of the economy is important for the long-term sustainable development of the country.

The following methods are used to assess the development of the Azerbaijani economy:

1. Macroeconomic indicators-GDP, inflation, exchange rate and employment level.
2. Infrastructure and investment indicators-State-financed projects and the volume of foreign investments.
3. Economic diversification index-Measuring the share of non-oil sectors in the economy.
4. Sustainable development indicators – Indicators of environmental sustainability and social well-being.

Methodology-The article analyzes the resource-based economic development model, the Dutch disease and resource curse theory, the state-led development model, and economic diversification approaches. The importance of the resource-based economic model for Azerbaijan, the historical development of the oil sector, and its impact on economic growth are extensively examined. At the same time, the structural problems caused by oil dependence, especially the Dutch disease and the risks arising from the 2015 financial crisis, are emphasized. The redirection of oil revenues to strategic sectors through state management and the role of the State Oil Fund of Azerbaijan (SOFAZ) in this context are explained. The article also analyzes the policies implemented for the development of non-oil

sectors – state initiatives in the agriculture, tourism, technology, and transport sectors. The steps taken by Azerbaijan to maintain economic stability and ensure long-term development, as well as future challenges and prospects, are assessed.

The results of the article show that the economic development of Azerbaijan should strengthen economic diversification for long-term stability and sustainability. In order to reduce dependence on oil revenues, more investment should be made in non-oil sectors-agriculture, tourism, technology and transport. To reduce the risks of Dutch disease and resource curse, public governance models should be improved, the business environment should be improved and institutional reforms should be implemented. To ensure the long-term development of the Azerbaijani economy, it is important to benefit from the experience of Norway and other successful resource countries and implement more innovative policies.

Keywords: *Azerbaijani economy, Oil and gas sector, Economic diversification*

Умид Солтанлы
Научный руководитель: Лала Махмудова

СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

Целью статьи является систематизация теоретических и методологических аспектов экономического развития в Азербайджане, рассмотрение преимуществ и недостатков ресурсно-ориентированного экономического развития, а также оценка возможностей диверсификации экономики. Кроме того, анализируется роль государства в экономике и возможные стратегические подходы к будущему развитию. Хотя нефтегазовый сектор является основной движущей силой экономического развития Азербайджана, систематизация теоретических и методологических аспектов экономики имеет важное значение для долгосрочного устойчивого развития страны.

Для оценки развития экономики Азербайджана используются следующие методы:

1. Макроэкономические показатели – ВВП, инфляция, обменный курс и уровень занятости.
2. Показатели инфраструктуры и инвестиций – финансируемые государством проекты и объем иностранных инвестиций.
3. Индекс экономической диверсификации — измерение доли ненефтяных секторов в экономике.
4. Индикаторы устойчивого развития – индикаторы экологической устойчивости и социального благополучия.

Методология – в статье анализируются ресурсно-ориентированная модель экономического развития, теория «голландской болезни» и «ресурсного проклятия», модель развития, ведомая государством, а также подходы к диверсификации экономики. Подробно исследуется важность ресурсно-ориентированной экономической модели для Азербайджана, историческое развитие нефтяного сектора и его влияние на экономический рост. В то же время подчеркиваются структурные проблемы, вызванные зависимостью от нефти, особенно риски, возникающие в результате «голландской болезни» и финансового кризиса 2015 года. Объясняется перенаправление доходов от нефти в стратегические сектора посредством государственного управления и роль Государственного нефтяного фонда Азербайджана (ГНФАР) в этом контексте. В статье также анализируется политика, реализуемая для развития ненефтяных секторов — государственные инициативы в сфере сельского хозяйства, туризма, технологий и транспорта. Оцениваются шаги, предпринимаемые Азербайджаном для сохранения экономической стабильности и обеспечения долгосрочного развития, а также будущие вызовы и перспективы.

Результаты исследования показывают, что экономическое развитие Азербайджана должно усиливать экономическую диверсификацию для обеспечения долгосрочной стабильности и устойчивости. Чтобы снизить зависимость от доходов от продажи нефти, необходимо вкладывать больше инвестиций в ненефтяные сектора — сельское хозяйство, туризм, технологии и транспорт. Чтобы снизить риски «голландской болезни» и «ресурсного проклятия», необходимо усовершенствовать модели государственного управления, улучшить бизнес-среду и провести институциональные реформы. Для обеспечения долгосрочного развития экономики Азербайджана важно использовать опыт Норвегии и других успешных стран с ресурсами и реализовывать более инновационную политику.

Ключевые слова: экономика Азербайджана, нефтегазовый сектор, экономическая диверсификация